

Arie Theodorus van Deursen

23 juni 1931 – 21 november 2011

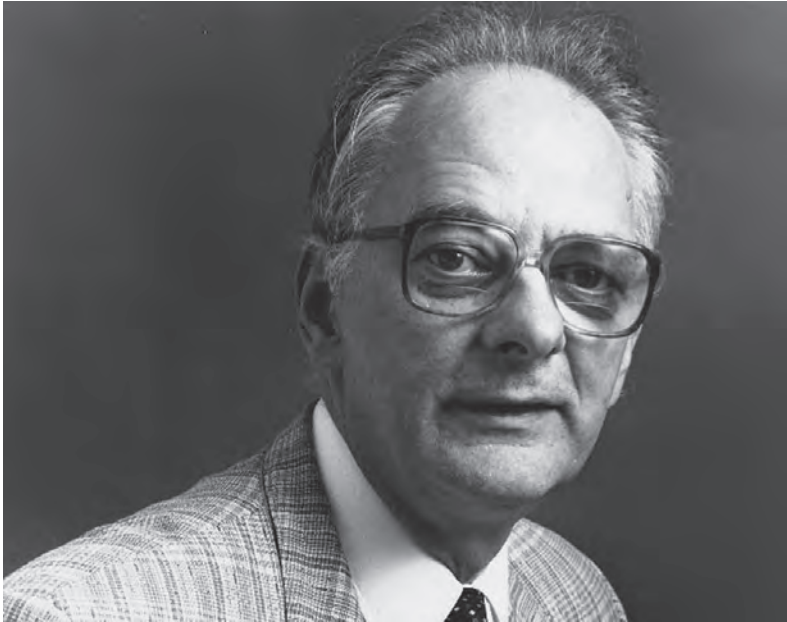

Foto van Philip Mechanicus

Hoewel historici doorgaans veel schrijven – en Arie Theodorus van Deursen schreef heel veel – is er in hun werk toch meestal één zinnetje aan te wijzen dat daarvan de kern vormt. Dat kan een titel van een boek zijn, een openingszin of zo maar een zin ergens in het midden van een betoog. Dat ene zinnetje in het werk van Van Deursen dat de kern uitdrukt van wat hem als historicus bewoog, trof ik aan midden in een opstel over het culturele leven in Groningen in de zeventiende en achttiende eeuw, een bijdrage aan het overzichtswerk *Historie van Groningen* uit 1976. De Groningse beschaving, betoogt de schrijver, stond sterk onder de invloed van het calvinisme, maar dat hoefde, zo voegt hij eraan toe, de kwaliteit van een cultuur niet aan te tasten. Het beperkte wel haar omvang, want, zegt hij dan, ‘calvinisme kan zichzelf niet zijn zonder cultuurkritiek’.¹ Dat gold niet alleen voor het calvinisme, exact hetzelfde gold ook voor de calvinistische historicus Van Deursen. Ook hij kon zichzelf niet zijn zonder cultuurkritiek. De allerwegen geprezen, ook bij een overwegend seculier publiek geliefde historicus, en de gereformeerde criticus van de moderne samenleving, zij waren twee zijden van dezelfde medaille. Wie dat niet begrijpt, heeft niets van het werk van Van Deursen begrepen.²

Dat Arie van Deursen zo’n populair historicus zou worden, daar leek het aanvankelijk niet op. Hij werd op 23 juni 1931 geboren als vijfde en laatste kind van de Groningse aardrijkskundeleraar Arie van Deursen en Trijntje Smilde.³ In dat gezin speelde het geloof, dat op gereformeerde wijze beleden werd, een belangrijke rol, zo niet de hoofdrol, en Arie van Deursen is daar altijd trouw aan gebleven. Dat wil niet zeggen dat hij altijd (wat later wel heette) de Gereformeerde Kerken (synodaal) is trouw gebleven, integendeel. In 1944 ging hij met de Vrijmaking mee, in 1962 werd hij weer synodaal gereformeerd, in 1967, bij de scheuring in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), stapte hij over naar wat de Nederlands Gereformeerde Kerken zou gaan heten, in 2005 sloot hij zich aan bij de Christelijk Gereformeerde Kerken en een paar maanden voor zijn dood werd hij nog lid van de Protestantse Kerk in Nederland. Maar al die tijd was hij vooral zichzelf gebleven: niet hij was veranderd, kerkelijk Nederland verschoof voortdurend. Doordat hij onverkort vasthield aan een tijdloos en absoluut christelijk geloof, inclusief alle belijdenisgeschriften, en niet wilde afwijken van de normen en waarden waarin hij was opgevoed, is Van Deursen echter wel steeds meer een

vreemde in zijn eigen tijd geworden.

Na het gereformeerde Willem Lodewijk Gymnasium te hebben doorlopen, koos Van Deursen voor de studie geschiedenis in Groningen, samen met nog één andere student. De jonge Van Deursen kwam toen onder het gehoor van professor jonkheer doctor P.J. van Winter, hoogleraar algemene en vaderlandse geschiedenis en in die tijd al lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Van Deursen en Van Winter hadden weinig met elkaar gemeen, maar Van Deursen heeft zich altijd met groot respect over zijn leermeester uitgelaten. Dat blijkt wel uit het levensbericht over Van Winter dat Van Deursen in september 1990 in de Akademie uitsprak en waarin hij memoreerde dat de allereerste publicatie van Van Winter over het taalgebruik van Abraham Kuiper was gegaan. ‘Van Winter onderschreef geen enkel van Kuipers idealen’, sprak Van Deursen, ‘maar hij kon wel respect en begrip toedragen aan wat hemzelf innerlijk vreemd bleef.’⁴ Dit artikel demonstreerde volgens Van Deursen waarom Van Winter van zoveel verschillende organisaties voorzitter kon zijn, en ook ‘hoe hij de leermeester heeft kunnen zijn van vele studenten wier geestelijke habitus van de zijne volkomen verschilde’. Wat Van Deursen hier als kwaliteit van Van Winter beschreef, heeft hij ook als opdracht voor elke historicus, en dus ook voor zichzelf aanvaard – respect en begrip toedragen aan mensen met een wezenlijk andere geestelijke habitus. Anders dan bij Van Winter was natuurlijk de fundering voor dit standpunt bij Van Deursen een zaak van eenvoudige, gereformeerde logica. God is niet alleen een God van de levenden, maar ook van de doden en als Gods liefde niet ophoudt bij de dood, dan zullen wij ook de doden moeten liefhebben als onze naasten, ook al zijn ze dood. Geschiedenis is eenvoudig recht doen aan levenden en doden – al bleek dat in de praktijk op den duur soms wel eens lastig vol te houden.

Van Deursen deed doctoraal in 1956 (cum laude), ging voor een half jaar naar Frankrijk voor archiefonderzoek ten behoeve van zijn dissertatie en werd in 1957 assistent van Van Winter – niet om onderwijs te geven, maar om verder te werken aan die dissertatie. Uiteindelijk zou hij op 4 maart 1960 bij Van Winter promoveren – weer cum laude – op een nog steeds (in Frankrijk) gelezen proefschrift over voor Franse Hugenoten verboden beroepen ten tijde van de Herroeping van het Edict van Nantes.⁵ Daarvóór, in 1957, had hij al zijn eerste boek gepubliceerd, over de achttiende-eeuwse Groningse historicus Leonard Offerhaus, het onderwerp van een van zijn

doctoraalscripties. Tevens was hij al sinds januari 1958 als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan het Rijksbureau voor Vaderlandse Geschiedenis in Den Haag, waar hij als taak kreeg het voorbereiden van de uitgave van de *Resolutiën der Staten-Generaal* over de periode 1610-1670. Dat was een bureaubaan die de meeste mensen misschien saai en eentonig zouden vinden, maar die Van Deursen wel in staat stelde een geweldige kennis op te bouwen over het politieke en diplomatieke leven van de Republiek in de zeventiende eeuw. Zijn eerste en enige Akademieverhandeling, *Honni soit qui mal y pense? De Republiek tussen de mogendheden, 1610-1612*, uitgekomen in 1965, is er ook een vrucht van. Tegelijk bleef Van Deursen zich ook bezighouden met universiteitsgeschiedenis, wat in 1970 resulteerde in een boekje over de laat-achttiende-eeuwse wederom Groningse historicus Jacobus de Rhoer. In zijn Haagse tijd stichtte Van Deursen ook een gezin. In 1962 trouwde hij met de Duitse Else Ruth Junkers, die hij op een evangelisatiebijeenkomst in Engeland had leren kennen. Samen zouden zij vier kinderen krijgen.

In 1967 kwam er een eind aan dat rustige bestaan in Den Haag. Van Deursen werd gewoon lector aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam, om onderwijs te geven in de algemene geschiedenis na 1500, en nog in hetzelfde jaar kreeg hij tevens een benoeming als buitengewoon lector aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de VU met als opdracht het geven van onderwijs in de staatkundige geschiedenis van de moderne tijd. Verder begon hij in dat jaar nog les te geven aan de lerarenopleiding van de VU, de Vrije Leergangen (hij deed dat tot 1986). In 1971 werd Van Deursen gewoon hoogleraar in de nieuwe geschiedenis (de periode van 1500 tot ongeveer 1870). Op 26 november 1971 sprak hij zijn oratie uit met de titel *Geschiedenis en toekomstverwachting. Het onderwijs in de statistiek aan de universiteiten van de achttiende eeuw*. Tot zijn emeritaat in 1996 is Van Deursen de VU trouw gebleven. Dat was lang niet altijd makkelijk. In de jaren zeventig had hij veel te stellen met de studentenbeweging en er ging heel wat tijd verloren met bezettingen, protestbijeenkomsten en eindeloze vergaderingen, over het afschaffen van hoorcolleges (die later weer zijn teruggekeerd) en over het beëindigen van de oorlog in Vietnam (die inderdaad kort daarna beëindigd werd). Maar met zijn specialisme in de vroegmoderne geschiedenis stond Van Deursen toch wat buiten het eigenlijk stormcentrum en hij kon er daarom later tamelijk laconiek op terug zien. Meer verdriet

deed het hem dat juist in die tijd de Vrije Universiteit haar beginselen te grabbel gooide en uit een verkeerd begrepen christelijke medemenselijkheid de gereformeerde beginselen losliet – althans niet meer voorschreef aan haar bestuurders.

In de jaren zeventig brak Van Deursen door bij een breder publiek. Tijdens zijn bureaubestaan in Den Haag had hij zich al afgevraagd waarom er in de stukken van de Staten-Generaal zo weinig te lezen was over de kerkelijke verwickelingen in een tijd waarin alles gedomineerd leek door de twisten tussen de remonstranten en de contraremonstranten. Om daar meer van te weten te komen was hij zich na zijn benoeming aan de VU gaan verdiepen in de kerkelijke archieven – kerkeraadsnotulen, akten van classes en synodes, sommige rechterlijke archieven. Vruucht van dat onderzoek was in 1974 *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt*, een boek dat door zijn grote aandacht voor het feitelijke kerkelijk leven een doorbraak in de sociale geschiedenis betekende. Dat boek baande hem in 1978 een weg naar het lidmaatschap van de KNAW. In de voordracht die zijn promotor Van Winter voor hem had opgesteld werd namelijk speciaal *Bavianen en Slijkgeuzen* geroemd: ‘Het zou ... moeilijk zijn een boek aan te wijzen, waarin de lezer intiemer geconfronteerd wordt met de vraagstelling wat de befaamde godsdiensttwisten van die jaren betekend hebben voor het leven van alle dag hier te lande.’⁶ *Bavianen en Slijkgeuzen* was nog vooral een boek voor collega-historici, maar de vier deeltjes van *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, die tussen 1978 en 1980 verschenen en waarin de auteur vertelt hoe tijdens de oorlog tegen Spanje gewone mensen in Holland hebben geleefd, bereikten al een veel groter publiek. Hier ontpopte Van Deursen zich als de aartsverteller, die in staat is uit verspreide gegevens, her en der in archieven gevonden – kerkeraadssacten, gewestelijke resoluties, notariële archieven – een helder beeld te scheppen van het dagelijks leven van mensen van klein beleid en vermogen.⁷ Dit is altijd zijn sterke punt gebleven en ook in tal van andere boeken is die inslag te herkennen; in de microgeschiedenis over het Noord-Hollandse dorp Graft, *Een dorp in de polder*, verschenen in 1994, maar net zo goed in de verspreide opstellen die later in meer dan een bundel bij elkaar zijn gebracht.

Van Deursen is altijd een historicus geweest die wat terzijde van het gewoel van zijn vakgenoten opereerde. Hij was het prototype van de *loner*. Men zag hem weinig op congressen, maar des te meer in het archief. Hij

rekende zichzelf tot de historici die denken vanuit wat het archief hen aanbiedt om daar vervolgens de bestaande literatuur bij te halen, veel meer dan tot de historici die vooral hun best doen de internationale literatuur te volgen en dan dicht in de buurt een thema zoeken waarmee ze die literatuur kunnen verrijken. Van Deursen was inderdaad nooit iemand die er moeite voor deed om de ontwikkelingen in het historisch bedrijf op de voet te volgen. Hij was geen man van *small talk*, van wandelgangen en gezellige recepties waar de laatste nieuwtjes worden uitgewisseld. Hij kon in de conversatie bovendien nogal cryptisch zijn. En had hij ergens een lezing gegeven, dan zag je hem al kort daarna bij de bushalte staan, op weg naar huis om verder te schrijven aan zijn volgende boek.⁸ Toch heeft hij zich niet onttrokken aan de bestuurlijke verplichtingen die bij het hoogleraarschap horen. Hij is lid geweest van de faculteitsraad, decaan van de subfaculteit geschiedenis en voorzitter van de wetenschapscommissie van de faculteit. Verder heeft hij vanaf 1990 jarenlang leiding gegeven aan een onderzoeksprogramma over de cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw van de Stichting voor Historisch Onderzoek (daar leerde ik hem voor het eerst kennen). Ook is hij lid en voorzitter van het bestuur van die NWO-afdeling geweest. Ten slotte is hij zowel bestuurslid van het Nederlands Historisch Genootschap als voorzitter van de redactie van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* geweest.⁹ Buiten de historische wereld heeft hij zich nog als ouderling ingezet voor de Gereformeerde Kerk (synodaal) in Voorschoten en de Nederlands Gereformeerde Kerk in Amstelveen.

Ook al ging Van Deursen volstrekt zijn eigen weg, als historicus is hij wel degelijk ook kind van zijn tijd geweest. Hij had een levendig aandeel in de opkomst van zowel de sociale geschiedenis als de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis. Eigenlijk is het snijvlak van beide disciplines altijd zijn favoriete terrein geweest. Als hij cultuurgeschiedenis bedreef, ging het eerder om de volkscultuur dan om de zogenaamde hogere cultuur – moest hij over dat laatste schrijven, dan was te merken dat hij zich daarin niet echt thuis voelde. En als hij sociale geschiedenis beoefende, dan ging hij zich niet te buiten aan tabellen en grafieken en vermeid hij het over structuren en systemen en transformaties te hebben. Liever vertelde hij dan over het leven van concrete, eenvoudige mensen, zeg maar de ‘kleine luyden van de zeventiende eeuw’. Want geschiedenis gaat over mensen, placht hij te zeggen.

Van Deursens schrijfstijl paste volkomen bij zijn onderwerp: bondig,

puntig en zonder omhaal van woorden. Het meest in het oog springende stijlelement is wel de korte openingszin. Heel vaak begint Van Deursen een artikel, hoofdstuk of alinea met een korte, nuchtere mededeling, die heel gewoon lijkt en geen tegenspraak duldt, maar niettemin al een aspect naar voren haalt waaraan hij zijn verdere betoog kan ophangen. Typische openingszinnen van Van Deursen zijn 'Het gewone lot van bestanden is dat ze geschonden worden' of 'Tastbare leugens zijn slechte propaganda', aforismen die je na lezing altijd bij zullen blijven. Maar stijl zegt ook iets over inhoud. Een eigen stijl drukt een eigen overtuiging uit. De nuchtere en bondige stijl van Van Deursen is die van een historicus, in dit geval een gereformeerde historicus (hijzelf zei ook wel eens: een historicus van Groningse komaf), die zonder illusies over het verleden kan praten. Zijn onderkoelde stijl en zijn al evenzeer aanwezige onderkoelde humor verraden een persoon die zich niet door grote gebaren en uiterlijk vertoon of door passie, engagement of zelfgenoegzaamheid op sleeptouw laat nemen, maar eenvoudig vraagt of het wel klopt wat er zoal gedebiteerd wordt. De esthetiek van de nuchtere, korte openingszin verwijst ook naar een voorkeur voor het gewone en alledaagse in het verleden, naar de overtuiging dat geschiedenis ook het verhaal is van het leven van gewone mensen, dat niet in wat groots en meeslepend is de kern moet worden gezocht van het verleden, maar in het alledaagse leven, dat wel degelijk zijn eigen diepte heeft. In boeken als *Bavianen en Slijkgeuzen*, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw* en *Een dorp in de polder* staan de gewone, bijna anonieme Hollanders centraal. Zelfs als Van Deursen over Rembrandt schrijft, heeft hij het bij voorkeur niet over de onnavolgbare kunstenaar, maar portretteert hij de schilder als Amsterdams burgerman en richt hij zich dus niet op wat Rembrandt zo uitzonderlijk maakt, maar op datgene wat hij met zijn tijdgenoten deelde. Dat heeft het vreemde gevolg dat als Van Deursen over de Gouden Eeuw schrijft hij het juist niet heeft over datgene wat die eeuw voor ons en voor buitenlanders zo uitzonderlijk maakt. Zou zijn werk daarom zoveel weerklank bij een groot publiek hebben gekregen, door de herkenning van het gemeenschappelijke in het leven van toen en nu? Dat zou ook verklaren waarom zijn biografie van prins Maurits nooit die weerklank heeft gevonden die andere boeken hadden.¹⁰ Hoe dan ook, in zoverre het oog hebben voor de mystiek van het gewone een typisch Nederlandse trek is, dan is Van Deursen met zijn aandacht voor het kleine en alledaagse een bij uitstek Nederlands historicus geweest.

Het jaar 1994 vormde in de carrière van Van Deursen een keerpunt. Hem werd – twee jaar voor zijn emeritaat – gevraagd de jaarlijkse Huizinga-lezing in de Pieterskerk in Leiden te houden. Van Deursen had zich in de voorgaande jaren steeds meer in kranten en tijdschriften laten kennen als een criticus van de moderne tijd, die hij amoreel, hedonistisch en onverdraagzaam vond, vooral jegens mensen met een orthodox-gereformeerde achtergrond. In 1991 was al een deel van zijn (soms door kranten geweigerde) ingezonden brieven en columns samengebracht in de bundel *De eeuw in ons hart* (verschenen bij de vrij onbekende uitgeverij Van Wijnen te Franeker).¹¹ Nu kreeg hij de kans voor het zogenaamde denkend deel der natie (de lezing werd en wordt mede georganiseerd door *NRC Handelsblad*) de moderne cultuur de maat te nemen. Hij koos als uitgangspunt de cultuurkritiek van de negentiende-eeuwse man van het Reveil, Isaac da Costa, die in 1823 in de brochure *Bezwaren tegen de geest der eeuw* het geestelijk klimaat in zijn tijd gehekeld had. Van Deursen trok een lijn van Da Costa naar Johan Huizinga, die icoon van liberaal historisch Nederland, die in zijn bekende *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd* (1935) ook de staf gebroken had over het geestelijk verval in zijn tijd. De lezing, die in druk verscheen bij de Amsterdamse uitgeverij Bert Bakker, die sindsdien het merendeel van de publicaties van Van Deursen op de markt heeft gebracht, was niet minder dan een provocatie van vrijzinnig en seculier Nederland. Kon men de cultuurcriticus Van Deursen met zijn gereformeerde beginselen en zijn dwarse opinies daarvoor nog goeddeels negeren, nu ging dat niet meer. De Amsterdamse hoogleraar Maarten Brands liet zich verleiden in *NRC Handelsblad* een woord van protest te laten horen: Da Costa was een geloofsfundamentalist en Huizinga was daar het tegendeel van en het was dus onzin ze op één lijn te plaatsen. Maar Van Deursen haalde Brands een paar dagen later in dezelfde krant op een zo vileine manier onderuit dat er in Amsterdam nog steeds over gesproken wordt. Hij, Van Deursen, ‘had weinig gelegenheid gevonden de publicaties van collega Brands te volgen’. Die waren er namelijk niet.

Na zijn emeritaat in 1996 is Van Deursen in zijn tweeledige hoedanigheid – cultuurhistoricus en cultuurcriticus – onverminderd actief gebleven. Hij publiceerde in 2000 een boek over Maurits en in 2004 over de Gouden Eeuw (*De last van veel geluk*) en zette zich ook, in opdracht van het bestuur van de Vrije Universiteit, aan het schrijven van een boek over de geschiedenis

van deze onderwijsinstelling. Dat boek, onder de titel *Een hoeksteen in het verzuild bestel*, verscheen in 2005 en baarde – uitzonderlijk voor een universiteitsgeschiedenis – meteen opzien. Het was allesbehalve een als historisch verhaal vermomd loflied op de VU, integendeel. Van Deursen had de ontwikkeling van de VU in de twintigste eeuw gelegd naast de oorspronkelijke beginselen en geconstateerd dat de universiteit daar op essentiële punten van afgeweken was. Hij schreef met onverholen afkeer over de manier waarop intellectuelen de erfenis van Kuiper te grabbel hadden gegooid. Stafleden en universiteitsbestuur waren daar niet blij mee; men vond het oordeel van Van Deursen bekrompen, eenzijdig en bevooroordeeld. De auteur zou zich te weinig hebben ingeleefd in de motieven en overwegingen van degenen die de VU op een nieuw spoor hadden gebracht en men was ervan overtuigd dat ook beginselen wel eens getoetst moeten worden aan de nieuwe tijd. Maar dat was nu juist niet de mening van Van Deursen; die vond dat beginselen alleen maar beginselen zijn als ze *niet* voor aanpassing aan de moderne tijd openstaan. De nieuwe tijd moet aan de oude beginselen getoetst worden, niet andersom. Variabele beginselen zijn geen beginselen.

Ook anderen moesten in deze tijd ervaren dat Van Deursen zich beslist niet met de geest van de tijd had verzoend. In hetzelfde jaar als Van Deursens geschiedenis van de VU verscheen een nieuwe biografie van de grondlegger van de VU, Abraham Kuiper, geschreven door Jeroen Koch. Ook dit boek loog er niet om. Koch had in wezen hetzelfde gedaan wat Van Deursen had gedaan met de VU, namelijk beginselen en praktijken geconfronteerd, en hij had daarna geconstateerd dat Kuiper zich regelmatig niet aan zijn eigen beginselen had gehouden. Nu is dat iets wat misschien wel eigen aan mensen is, of men ze nu zondig of zwak of gewoon menselijk noemt, maar het verschil was dat Koch zich nogal scherp, naar Van Deursen vond zelfs smalend en kleinerend over Kuiper en zijn geloof had uitgelaten. In een recensie in het *Reformatorisch Dagblad* haalde Van Deursen hard uit naar het boek en zijn auteur. Naar zijn mening was hier een beschavingsgrens overschreden en tot debat met iemand die zo smalend over iets kon schrijven wat voor een ander heilig was, voelde hij zich niet verplicht. Het respect dat historici horen op te brengen voor mensen met andere principes en meningen strekte zich zijns inziens niet uit tot diegenen die dat respect zelf niet konden opbrengen. Wat Van Deursen weer op het verwijt kwam te staan, zoals een andere historicus het uitdrukte, dat hij een polemist voor eigen parochie was, die zich opsloot

in zijn eigen gelijk en niet werkelijk de discussie wenste aan te gaan met de boze buitenwereld.¹²

Wie hier achteraf op terugkijkt, zal het met mij eens zijn dat dit allemaal een uiterst ongelukkige geschiedenis is geweest, waardoor bij menigeen misschien een verkeerd beeld van Van Deursen als historicus en cultuurcriticus is ontstaan. Laat er geen misverstand over bestaan: het ging ergens om, hier stond beginsel tegenover beginsel en dat de strijd tussen beginselen soms op het scherp van de snede wordt uitgevochten zal ook Van Deursen hebben kunnen billijken. Maar terecht bracht hij in het midden dat in zo'n discussie zekere grenzen in acht moeten worden genomen. Niet alleen grenzen die bepaald worden door de algemene regels van burgerlijke beschaafdheid, maar ook – en hier sprak dan weer de leerling van P.J. van Winter – door het respect dat men voor andere overtuigingen moet kunnen opbrengen, ook al gaat het om overtuigingen die de grote meerderheid van de bevolking niet of niet meer deelt. Respect voor de geloofsovertuiging hoort daarbij, want voor sommigen is het geloof niet bijzaak in het leven maar het dragend beginsel ervan. Constateert men verschil tussen beginsel en praktijk, dan dient men daar niet smalend of misprijzend over te schrijven, maar moet men verdisconteren dat mensen ook maar feilbare wezens zijn, die inderdaad kunnen zondigen tegen hun eigen beginselen, of ze nu Maurits van Nassau, Abraham Kuyper of – inderdaad – Arie van Deursen heten.

Terwijl deze discussie woedde, was Van Deursen inmiddels al weer aan een volgend project begonnen, zijn laatste. Hij sloot zijn loopbaan af met een boek over Katwijk, dat in 2006 zijn nieuwe woonplaats was geworden. Het boek verscheen op 10 oktober 2011, een paar weken voor hij op 21 november van dat jaar in Oegstgeest, waar hij opgenomen was in een verpleegtehuis, zou overlijden.¹³ Dat uitgerekend zijn laatste boek over het streng-christelijke Katwijk ging, kan de indruk versterken die al eerder was gewekt, dat Van Deursen uiteindelijk toch een verzuild historicus is geweest, een gelovig geschiedschrijver in een wereld van seculiere historici die ook steeds meer in en vóór eigen kring is gaan schrijven. Nu zal ik niet ontkennen dat men hem in christelijk-historische kringen wel wat te nadrukkelijk voor zichzelf heeft opgeëist. De samenstelling en presentatie van de laatste bundel van Van Deursens opstellen – *De geest is meer dan het lichaam* – is vooral een zaak van orthodox-gereformeerd Nederland geworden en het boek heeft daarbuiten ook niet veel opgang gemaakt.¹⁴ Ook wil ik niet uitsluiten – er is overigens

niets mis mee – dat Van Deursen zich in die kring ook het meest op zijn gemak heeft gevoeld. Hij verkeerde het liefst onder geloofsgenoten. Maar hij is verre van een verzuild historicus geweest, zoals nog niet zo lang geleden met kracht van argumenten naar voren is gebracht door zijn collega Gerrit Schutte. Van Deursen deelde zelfs verrassend weinig van de oordelen en vooroordelen van de zuil waartoe hij geacht werd te behoren.¹⁵ Arie van Deursen is een historicus geweest van en voor alle Nederlanders, een fenomenaal historicus, een van de groten van ons vak, vergelijkbaar met Johan Huizinga, Pieter Geyl, Jan Romein en Ernst Kossmann, en dat niet ondanks, maar juist dankzij het feit dat hij óók een belijdend gereformeerd historicus is geweest.

Noten

1 A.Th. van Deursen, 'Cultuur in het isolement', in: W.J. Formsma e.a., red., *Historie van Groningen. Stad en Land* (Groningen 1976) 389-422, aldaar 390; herdrukt in: A.Th. van Deursen, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1996) 153-180.

2 Dit levensbericht is voornamelijk gebaseerd op het dossier-Van Deursen in het archief van de KNAW (Trippenhuis; met dank aan Joeri Meijer), een verzameling krantenknipsels (voornamelijk recensies en interviews, mij ter beschikking gesteld door Marten Stol), en enkele, in de noten genoemde tijdschriftartikelen. Verder voorzagen mevrouw Van Deursen en haar kinderen mij van veel nuttige informatie. Eind 2012 verschijnt bij uitgeverij Bert Bakker: Fred van Lieburg, Joke Roelevink, red., *Een gereformeerde jongen. Arie Theodorus van Deursen (1931-2011)*, een bundeling korte biografische opstellen over Van Deursen. Een bibliografie van Van Deursen tot 1996 verscheen in de afscheidsbundel *De hartslag van het leven* (zie hierboven noot 1); voor de bibliografie na het emeritaat is men aangewezen op de sindsdien verschenen bundels.

3 Arie van Deursen sr. promoveerde in 1931 aan de Universiteit van Amsterdam bij S.R. Steinmetz op het proefschrift *Der Heilbringer. Eine ethnologische Studie über den Heilbringer bei den nordamerikanischen Indianern* (Groningen-Batavia 1931). In een korte recensie in *Stemmen des Tijds* 20 (1931) 248 was de Groningse godsdienstwetenschapper Gerardus van der Leeuw tamelijk lovend over dit 'lijvige' proefschrift. 'Een zoo nauwkeurige en uitvoerige materiaalverzameling moet alle beoefenaars van ethnologie en godsdienstgeschiedenis welkom zijn.'

4 A.Th. van Deursen, 'Herdenking van Pieter Jan van Winter, 2 augustus 1895 – 6 maart 1990', in: *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Levensberichten en herdenkingen 1992* (Amsterdam 1993) 81-87, aldaar 83; herdrukt in: A.Th. van

Deursen, *In gemeenschap met de tijd* (Amsterdam 1997) 211-216.

5 A.Th. van Deursen, *Professions et métiers interdits. Un aspect de l'histoire de la révocation de l'Édit de Nantes* (Groningen 1960).

6 Memories van Aanbeveling Afdeling Letterkunde 1978. Archief KNAW (Trippenhuis), dossiernummer 1855. Met dank aan Joeri Meijer.

7 De vier deeltjes van *Het kopergeld van de Gouden Eeuw* zijn later in één deel herdrukt onder de titel *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991).

8 Van Deursen had, als zoveel historici, geen rijbewijs en deed alles met het openbaar vervoer. Dat was wel eens lastig. In Bloemendaal, waar hij kort voor zijn emeritaat was gaan wonen, gingen op zondagochtend geen bussen die hem naar de kerk in Haarlem konden brengen. Van Deursen beklagde zich daarover bij de wethouder, maar die scheen, zoals van Deursen later zei, openbaar vervoer als een persoonlijke hobby van de hoogleraar te beschouwen. Er zat niets anders op dan te verhuizen, naar Katwijk.

9 Van Deursen is verder nog van mei 1990 tot oktober 1999 voorzitter geweest van de sectie Historische Wetenschappen van de KNAW, ongetwijfeld een van zijn lichtste bestuurlijke verplichtingen. Zie over Van Deursen als KNAW-lid: Klaas van Berkel, 'Onder geleerden: Van Deursen en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen', in: Van Lieburg en Roelevink, red., *Een gereformeerde jongen* (ter perse).

10 A.Th. van Deursen, *Maurits van Nassau, 1567-1625. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).

11 A.Th. van Deursen, *De eeuw in ons hart. Negenentwintig opstellen over geschiedenis, geschiedschrijving en geschiedbeleving* (Franeker 1991). Zie mijn recensie in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 109 (1994) 57-58, de eerste van een reeks recensies van boeken van Van Deursen, waarin naast de bewondering steeds meer kritiek begon door te klinken. Het waren, zie ik nu, vingeroefeningen voor dit levensbericht.

12 Wim Berkelaar, 'Polemist voor eigen parochie. A.Th. van Deursen als historicus en fundamentalist', *De Academische Boekengids* 58 (september 2006) 9-12.

13 A.Th. van Deursen, *In Katwijk is alles anders. Een christelijk dorp ontmoet de wereld, 1940-2005* (Amsterdam 2011).

14 A.Th. van Deursen, *De geest is meer dan het lichaam. Opstellen over geschiedenis en cultuur*. Samengesteld door Ton van der Schans (Amsterdam 2010). Zie: Ton van der Schans, 'Hommage aan prof. A.Th. van Deursen', *Transparant* 22 (2011) 8-9.

15 Gerrit Schutte, 'Calvinist tussen ontkerstende collega's', *Transparant* 22 (2011) 10-13.